

Başlık/ Title: Mahābhārata'da Evlilik ve Kadının Konumunun Biyo-İktidar Kuramı Bağlamında Değerlendirilmesi

Yazarlar/ Authors	ORCID ID
Ayşe Karapınar	0000-0003-2470-3651
Ali Küçükler	0000-0003-0861-5256

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 18 Mayıs/May 2022

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 14 Haziran/June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran/June 2022

Web Sitesi: <https://karedergi.erciyes.edu.tr>

Makale göndermek için / Submit an Article: <http://dergipark.gov.tr/kare>

Uluslararası İndeksler/International Indexes

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

DRJI

EuroPub

MLA
International
Bibliography

Index Copernicus: Indexed in the ICI Journal Master List 2018 Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11 Dec 2019

MLA International Bibliography: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 28 Oct 2019

DRJI Directory of Research Journals Indexing: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 14 Oct 2019

EuroPub Database: Kabul Tarihi /Acceptance Date: 26 Nov 2019

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Ayşe Karapınar*
Ali Küçükler**

MAHABHARATA'DA EVLİLİK ve KADININ KONUMUNUN BİYO-İKTİDAR KURAMI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Özet: Evlilik iki bireyin haklarını düzenleyen ve aile olarak toplumda kabul görmesi için yapılan bir antlaşma olarak tanımlanabilir. Tarih boyunca evlilik, yalnızca aile kurumu ve akrabalık ilişkilerini düzenleyen bir yapı olmakla kalmamış, yerine göre ülkeler arası ilişkileri de tesis eden toplumun inşa aracı olagelmıştır. Dolayısıyla toplumdan topluma değişen biçimleriyle aile içinden toplumun geneline iktidar birey ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu makalede Hindistan'ın en hacimli destanı olan *Mahābhārata*'daki evlilik törenlerinin ve kurumunun incelenerek kadının konumunun biyo-iktidar kuramı çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Tarihi milattan önce üçüncü yüzyıla dayanan *Mahābhārata*'da, iki akraba aile arasındaki taht mücadelesi anlatılırken ana kurguyu destekleyen yan hikâyelerde soyun devamı ve iktidarın elde edilmesi amacıyla yapılan evliliklere de değinilmektedir. Ortaya çıktığı toplumun geleneklerini ve değer yargılarını ortaya koyması açısından zengin bir kaynak olan destanda sınıf içi, sınıflar arası ve hatta türler arası evlilik örneklerine rastlanmaktadır. Evlilik törenleri, poligami, poliandri gibi uygulamalarla kadının tüm bu süreç içerisinde toplumdaki yeri, kadından evlilik kurumu içinde beklenen rol ve ideal kadın tanımı farklı kuramlarla değerlendirilebilecek zengin bir malzeme sunmaktadır. Nitekim eser Michel Foucault'nun biyo-iktidar kuramı çerçevesinde ele alındığında kadını tabi kılan ve uysallaşmaya yönlendiren pek çok örnekle karşılaşılmıştır. Biyo-iktidar kuramında, iktidarın toplumun her biriminde bulunduğu ve kişiler arası bir iletişim olduğundan bahseden Foucault'ya göre iktidar, oluşturduğu söylemlerle özneyi ve toplumu yapılandırmaktadır. Eser bu bağlamda değerlendirildiğinde destanda kendilerini eşlerine adayan Draupadi, Gāndhārī, Kuntī, Mādri gibi kadın karakterlerin erdemli, ideal kadınlar olarak tanımlandıkları ve topluma rol model olarak sunuldukları görülmektedir. İdeal kadın rollerini benimsemiş karakterlere ait hikâyeler içerisinde de yer bulan, kadının eşine ve soyun sürdürülmesine olan adanmışlığını gösteren Sati ve Levirat gibi evlilikle bağlantılı uygulamalar da makale kapsamında ele alınan konular arasındadır.

Hindu inancının, özellikle Vishnu mezhebine ait değerlerin ön plana çıktığı eser, Tanrıların ve din adamlarının toplumsal olaylara sıklıkla yaptığı müdahalelerle dinî bir etki alanı da oluşturmaktadır. Biyo-iktidar kuramı çerçevesinde, evlilik ve kadının konumu açısından incelenen destanın dinî değerlerle güçlendirilmiş, ataerkil bir toplum düzenini yansıttığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahābhārata, Biyo-iktidar, Evlilik, Kadın

AN ASSESSMENT OF MARRIAGE AND THE POSITION OF WOMEN IN THE MAHĀBHĀRATA IN THE CONTEXT OF BIO-POWER THEORY

Abstract: Marriage can be defined as a treaty that regulates the rights of two individuals and is made for their acceptance in society as a family. Throughout history, marriage has not only been

*Ayşe Karapınar, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güney Asya Çalışmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, 4034930001@erciyes.edu.tr, Orcid No:0000-0003-2470-3651

**Doç.Dr. Ali Küçükler Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Hindoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, akucukler@erciyes.edu.tr, Orcid No:0000-0003-0861-5256

¹ Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Güney Asya Çalışmaları Anabilim Dalı "Biyo-İktidar Yoluyla Uysal Bedenlerin Yaratılması; Mahābhārata Destanında Dul Kadınların Foucaultcu Analizi" isimli Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

a structure that regulates family institutions and kinship relations but has also been a means of building a society that establishes relations between countries. Therefore, with its forms changing from society to society, power has an important role in shaping individual relations from family to society in general. This paper aims to evaluate the position of women within the framework of bio-power theory by examining the marriage ceremonies and institutions in the *Mahābhārata*, which is the most voluminous epic of India.

In the *Mahābhārata*, which dates back to the third century BC, the struggle for the throne between two related families is described, while the side stories that support the main structure also refer to marriages made for the continuation of the lineage and the acquisition of power. In the epic, which is a rich source in terms of revealing the traditions and value judgments of the society in which it emerged, examples of intra-caste, inter-caste, and even inter-species marriages are encountered. With practices such as marriage ceremonies, polygamy, and polyandry, the place of women in society throughout this process, the role expected from women in the institution of marriage, and the definition of the ideal woman provide a rich material that can be evaluated with different theories. When the epic is handled within the framework of Michel Foucault's bio-power theory, many examples have been encountered which are subordinate women and lead them to docile. In his theory of bio-power, Foucault mentions that power is found in every unit of society and that there is interpersonal communication. According to Foucault, power structures the subject and society with the discourses it creates. In this context, it is seen that female characters such as Draupadī, Gāndhārī, Kuntī, and Mādri, who dedicate themselves to their husband in the epic, are defined as virtuous, ideal women, and presented as role models to society. Marriage-related practices such as sati and levirate, which are also included in the stories of characters who have adopted ideal female roles, showing the woman's devotion to her husband and the continuation of her lineage, are among the topics covered in this article.

As mentioned in the epic, in which the values belonging to especially the values of the Vishnu sect of the Hindu faith, come to the fore, also constitutes a religious sphere of influence with the frequent interventions of the gods and clergy in social events. It is understood that the epic, which is examined in terms of marriage and the position of women within the framework of bio-power theory, reflects a patriarchal social order reinforced by religious values.

Keywords: *Mahābhārata*, Bio-power, Marriage, Woman.

1. Giriş

Geleneksel ve hukuki prosedürlerin işlemesiyle, çiftleri sosyolojik kabul edilebilirlik alanı olan aile kavramı altında bir araya getiren evlilik birliği, evlenen bireyler kadar toplumsal düzene de etki eden kurumsal bir yapıdır. Tarih boyunca sosyal, dinî, hukuki ve ekonomik birçok alanda oluşturulan kurullarla şekillendirilen evlilik, soyun sürdürülmesinde ve kültürün nesiller arasında aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Herhangi bir toplumun aile yapısını ve evlilikle bağlantılı uygulamalarını incelemek o toplumun sosyolojik yapısına dair kimi bilgilere ulaşılmasına olanak sağlar. Evliliklerin gerçekleştirilme biçimleri, aile içerisindeki rol dağılımları, evliliği oluşturan bireylerden beklenen davranış kalıpları, evliliğe ait normlar veya ritüeller toplum yapısına ve sosyolojik gerçekliklere dair ipuçlarını barındırır. Evlilikle bağlantılı geleneklerin incelenmesi, günümüzde hâlâ kesin bir çözüme ulaşamamış kadın sorunlarının kökeninin ve kadının toplumsal statüsünün

anlaşılması bakımından da önem arz etmektedir. Bu makalede, Hindistan'ın en uzun destanı olan *Mahābhārata*'da yer alan, evlilik kurumuyla bağlantılı bilgilerin, gelenekler ve ritüeller ışığında dönemin toplumunda kadının konumunu anlamak adına, Michel Foucault'nun biyo-iktidar kuramı çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Kadına dair problemlerin yoğunlukla görüldüğü bir toplum yapısına sahip Hindistan'da, özellikle evlilik eksenli sorunların geleneksel, toplumsal cinsiyet algısıyla bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çok çeşitli din, etnik grup ve kültür yapısına sahip olan ülkede, cinsiyet ayrımcılığı, şiddet, küçük yaşta evlilik ve çeyiz gibi sorunlar kadınların karşı karşıya kaldığı problemlerden bazılarıdır. Yapılan araştırmalar modernleşmenin getirdiği iyileştirmelere ve bölgeler arasındaki farklılıklara rağmen Hindistan genelinde kadınların ortalama evlilik yaşınının 17 olduğunu göstermektedir.² Ayrıca Hindistan'da gerçekleşen evliliklerin büyük çoğunluğunun aileler tarafından belirlendiği yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar arasındadır. Hindistan'daki görücü usulü evlilik sistemi hâlihazırda var olan ataerkil aile yapısının ve kast içi evlilik gibi geleneksel yaklaşımların sürdürülmesine olanak sağlar.³ Sömürgecilik dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmelerle, birçok ülkede olduğu gibi Hindistan'da da etkisini hissettiren modernleşme ve batılılaşmayla gelen değişimlere rağmen geleneksel evliliğin etkin bir şekilde devam etmesi, toplumsal inanç sistemiyle olan yakın ilişkisine dayandırılabilir. İnanç temelli geleneklerin sürdürülmesinde sözlü ve yazılı olarak kuşaktan kuşağa aktarılan dinî ve edebî eserlerin oluşturduğu etki göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir. Zengin bir edebî kültüre sahip olan Hindistan'ın, evlilik ve kam erkek ilişkileri gibi birçok toplumsal konuya

²Sonelde Desai ve Lester Andrist, "Gender Scripts and Age at Marriage in India", *Demography*47, no.3. (2010): 667–687(676). <https://doi.org/10.1353/dem.0.0118>

³ Allendorf, ve Roshan, "The Decline of Arranged Marriage? Marital Change and Continuity in India," *Population and development review* 42, no. 3, (09.2016): 435–464(440).<https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2016.00149.x>.

ait öğretileri barındıran eserler arasında *Vedalar*⁴, *Brāhmaṇalar*⁵, *Purāṇalar*⁶, *Dharma-Śāstralar*⁷, masallar ve destanlar sayılabilir.

Makale kapsamında incelenecek olan *Mahābhārata* Hindistan'ın tarihi MÖ 3 ila 5. yüzyıllara kadar dayandırılan, en uzun destanıdır. Hinduizm'in Vishṇu mezhebine ait değerleri yoğunlukla içeren destan, özellikle dinî kutsal bir metin olarak kabul gören *Bhagavad-Gita*'ya yer vermesi bakımından toplum üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Destanın ana hikâyesi iki akraba aile arasında yaşanan iktidar mücadelesini ve bu mücadele sonucunda gerçekleşen Büyük Kurukshetra savaşını anlatmaktadır. Yaşanan iktidar mücadelesiyle bağlantılı olarak anlatılan bir soyun farklı jenerasyonlarına ait öyküler veya karakterler arasında geçen diyaloglar, kastlar arası farklılıklar veya idari yönetime yönelik bilgilerin yanı sıra evlilik, aile, soyun sürdürülmesi, kadın ve erkek davranış biçimleri gibi toplumsal düzeni oluşturmaya ilişkin öğretileri içermektedir. Bu bakımdan eserin bir biyo-iktidar mekanizması olarak içerisinden çıktığı toplumun normlarını oluşturmada kullanıldığı düşünülmektedir.

İlk kez Michel Foucault tarafından kullanılan biyo-iktidar kavramı, bireyin ve toplumun çeşitli teknikler aracılığıyla disipline edildiği bir anlayışı ortaya koymaktadır. Foucault'nun beden üzerine kurulu "tahakküme dayalı bir iktidar teknolojisi"⁸ olarak tanımladığı biyo-iktidar, nüfus, üretim, ekonomi, yaşam biçimleri, davranış kalıpları gibi çeşitli alanlarda muktedir güç tarafından gerçekleştirilen denetim ve yönlendirme mekanizmasıdır. Foucault, sıklıkla bahsettiği bir diğer kavram olan biyo-politikayı ise "toplumsal bünyenin her düzeyinde mevcut olan ve çok farklı kurumlar tarafından (aile, ordu, okul, polis, bireysel tıp ya da yerel yönetimler) kullanılan iktidar teknikleri"⁹ olarak tanımlamaktadır.

⁴ Vedalar: "Veda sözcüğü "bilgi" anlamına gelir. Vedalar "kutsal bilgi" kitaplarıdır. Dört Veda vardır. 1) Rigveda, 2) Yacurveda, 3) Samaveda, 4) Atharvaveda." (Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, (İmge Kitabevi, 1997), 166)

⁵ Brāhmaṇalar: "Brāhmaṇa sözcüğü "Bilgili Din Adamının Açıklamaları" anlamında kullanılmıştır. Bu açıklamalar özellikle kurban törenlerine ilişkindir. O nedenle Brāhmaṇaları "Kurban bilimine ilişkin metinler olarak nitelendirebiliriz." (Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, s.49)

⁶ Purāṇalar: "Eski öyküler ve efsanelerin anlatıldığı, yazarları belli olmayıp, mitolojik birtakım adların yazar olarak gösterildiği kitaplardır" (Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, 119)

⁷ Dharma-śāstralar: Hindular için davranış kurallarını ve ahlaki ilkeleri veren eski Sanskritçe metinlerin bir koleksiyonudur. (T. Editors of Encyclopaedia, Britannica: Dharma-śāstra, 2018, <https://www.britannica.com/topic/Dharma-shastra> 27.5.2022.)

⁸ Michel Foucault. *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 1992), 242

⁹ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı, 2007), 103-104.

Michel Foucault çalışmalarında geçmişten günümüze iktidar algısında ve işleyişinde yaşanan değişimi ve bireylerin öznelere dönüşümüne etki eden yöntemleri tarihsel bir sıralamayla incelemektedir.¹⁰ Foucault'nun Avrupa merkezli olarak yürüttüğü incelemelerinde iktidar, hükümlerliliğin tek kişide olduğu pastoral bir iktidar biçiminden önce denetleyici sonrasında ise düzenleyici bir role doğru evrilen bir yapısal değişim göstermektedir. Foucault'nun pastoral iktidar olarak isimlendirdiği dönem 17. yüzyıl Avrupa'sında var olan ülkenin tek bir kişiye ait olduğu, iktidarın gücünü daha çok toplumsal bir gösteriye dönüştürdüğü fiziksel cezalandırmalarla sağladığı, toplumun sadece dünya hayatını değil din aracılığıyla ölüm sonrası hayatını da yönlendirdiği bir anlayışı temsil etmektedir.¹¹ Foucault'nun bahsettiği bir diğer iktidar biçimi olan denetleyici iktidar ise 18. yüzyılda ortaya çıkan norm dışı olarak kabul edilenlerin toplumdaki soyutlandığı, kurumlar aracılığıyla denetim ve kontrol altında tutulduğu bir iktidar biçimidir. Denetleyici iktidar dönemiyle birlikte iktidarın suçlu bedenlere uyguladığı cezalandırmalar, bedene daha az dokunulan, zihinsel yönlendirmelerle disipline edip, ıslah eden bir hale dönüşmüştür. Nihayetinde kapitalizmde ortaya çıkışıyla disipline edilen, ıslah edilen bireyler düzenli bir işgücüne dönüştürülür. Bu iktidar biçiminde iktidar, zihinleri ürettiği biyo-politik uygulamalar ve söylemlerle yönlendirir, şekillendirir. Bu yeni biyo-politik süreçte iktidar, gücünü ürettiği söylemler aracılığıyla pekiştirerek toplumu kontrol altında tutmaktadır. Özelde birey, genelde toplum, hastane, okul, hapisane gibi kurumlar aracılığıyla ıslah edilerek uysallaştırılmaktadır. Foucault yeni dönem modern iktidar yapısını "çıkar üzerinden işleyen bir akıl" olarak tanımlar.¹² Yeni biyo-iktidar düzeninde üretilen kavram ve söylemlerle iktidar, itaatkâr ve faydalı bedenlere ulaşmayı amaçlamaktadır.

Benzer şekilde evlilik konusunda da bir dönüşüm tablosu ortaya koyan Foucault, *Öznellik ve Hakikat* adlı eserinde cinsellik ve evlilik olgularının tarihsel süreç içerisinde çeşitli düzenlemelere maruz kaldığından bahsetmektedir. Yunan, Helenistik ve Roma dönemlerinde cinselliğe yönelik olarak ilkel bazı yasaklamalar dışında büyük müdahale ve düzenlemelerin bulunmadığını belirten Foucault, felsefecilerin, ahlakçıların ve manevi yöneticilerin mevcut etik algının içine veya yanına yerleştirilen ancak var

¹⁰ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınbay (İstanbul: Ayrıntı, 2014), 208.

¹¹ Foucault, *Özne ve İktidar*, 65-67,

¹² Michel Foucault, *Biyo-Politika'nın Doğuşu*, Çev. Alican Tayla (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015), 40.

olanı tamamen de devre dışı bırakmayan yeni etik algılar oluşturduklarından bahsetmektedir. Sosyo-cinsel izomorfizmi sorgulayan bu yeni etik algıda evlilik daha değerli bir konuma yerleştirilmektedir. Cinselliğin sadece evlilik içindeki varlığını kabul eden bu anlayışta, evlilik dışında kalan sosyal alanların saflaştırılması da söz konusudur. Etkinlik ilkesinin neredeyse bir haz eleştirisine dönüştüğüne değinen Foucault, bu değişimin evliliği arzudan yalıtılmış bir cinsel ilişki fikrine yönlendirdiğini belirtmektedir.¹³ Yaklaşık 20. yüzyıla kadar süren yasaklamaların ortaya çıktığı, yalnızca evlilik içerisindeki cinselliğe değer verildiği, ahlaki zorlamalar, hazdan uzaklaştırmalar, isteklerin göz ardı edilmesi ve zorunlu utangaçlıkların olduğu bu dönem, 20. yüzyılda yerini bastırma mekanizmalarında gevşemeye, evlilik dışı ilişkiler konusundaki katı yasaklardan görece bir hoşgörüyeye bırakmaktadır.¹⁴ Düzenleyici iktidar anlayışının yaşandığı bu dönemde iktidar çeşitli aygıtlar aracılığıyla ürettiği söylemlerle toplumu ve bireyi şekillendirir. Bireyin söylem yoluyla kurulan iktidar pratiklerine itaat etmesiyle başlayan özneleşme süreci, içselleştirilen bilgilerin yinelenerek uygulanmasıyla tekrar varlığını güçlendiren bir döngü oluşturur. Bir tür stratejik etkileşim alanı olan iktidar, toplum üzerindeki baskısını belirlediği gibi insanlar arasındaki ilişkileri de belirler. Yani iktidar, hayatın tüm alanlarında etkinliğiyle toplumun her biriminde veya toplumdaki her tür ilişkide kendisini görünür kılar.¹⁵ Toplumsal cinsiyet üzerine yapılan araştırmalar, kadınların çoğunlukla yaşamlarının kişisel olduğu düşünülen alanlarında dahi güçlü ideolojiler tarafından belirlenmiş sınırlı davranış kalıpları arasından seçim yaptıklarını göstermektedir.¹⁶ Bu bağlamda destanda bahsi geçen evlilik ve aile eksenli bilgiler sunulurken aile kurumunda kadın için belirlenmiş rol ve davranış kalıplarına da yer verilecektir.

¹³ Michel Foucault, *Subjectivity and Truth*, trans. Graham Buchell (London: Palgrave Macmillan, 2017), 97-117.

¹⁴ Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, 89

¹⁵ Bilge Durutürk, "Michel Foucault'nun İktidar ve Özne Kavramlarına Bir Bakış: Gözetim Toplumu", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi* 53, no.3 (2018): 959-972, DOI: 10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.18.11.1017

¹⁶ Candace West ve Don H. Zimmerman, 'Doing Gender', *Gender and Society* 2, no.1 (1987): 125-151(126).

Biyo-İktidar Bağlamında *Mahabharata*'da Evliliğin Önemi ve Kadın Dharması

Evlilik, Hinduizm'de tekrarlanan yaşam ve ölüm döngüsünden kurtulmak adına hayati bir adım olan sosyal bir sözleşmedir.¹⁷ Dinî bir tören ve kurum olarak kabul edilen evliliğin¹⁸ amacı cehennemden kurtuluşu sağlamak, dinî törenleri ifa edebilmek ve arzuların tatminini sağlamaktır. Hindu inancında evliliğin, Dharma, Artha ve Kama olarak bilinen hayatın üç temel hedefini gerçekleştirdiğine inanılmaktadır.¹⁹ Evlilik, Moksha'ya (kurtuluşa) giden yolda özellikle kadın için yerine getirilmesi zorunlu bir görev olarak görülmektedir. Bu inancı yansıtan öyküler *Mahābhārata*'da da karşımıza çıkar. Destanın 7. cildinin 1270. bölümünde yer verilen öyküde Kuni-Gargya adlı ermişin zihin güçleri aracılığıyla yaratılan kadının yaşadıkları hikâye edilmektedir. Hikâye boyunca güzelliğiyle tasvir edilen kadın, ömrünü ibadete adayarak geçirirken kendisine denk bir eş bulamaz. Hızla geçen zamanın ardından yaşlanıp ölüm vakti gelen kadın, Narada tarafından evlilik Dharmasını yerine getirmeyen bakirenin tüm ömrünü ibadetle dahi geçirmiş olsa cennete gidemeyeceği hatırlatılarak uyarılır. Narada'nın uyarıları sonrasında yaşlı kadın ermişler meclisinde kendisiyle evlenecek kişiye yaptığı ibadetlerin yarısını vermeyi teklif eder. Kadının teklifini duyan Galava'nın oğlu Sringavan, bir gece evli kalmak şartıyla evlenmeyi kabul eder. Yaşlı kadın evlendiği gün bir tanrıça kadar güzel ve genç bir kadına dönüşür. Evli olarak geçirdiği bir günün ardından gitme zamanının geldiğini söyleyerek eşinin yanından ayrılır ve bedeninden vazgeçerek cennete gider. Düğün günü eşinin büründüğü güzelliğin etkisinden kurtulamayan Sringavan da bedeninden vazgeçerek eşinin ardından cennete gitmeyi tercih eder. Kadının tüm dinî görevleri fazlasıyla yerine getirmiş olsa dahi uğruna yaratılmış olduğu amaç olarak düşünülebilecek eşlik Dharmasını yerine getirmediği sürece cennete gidememesini aktaran bu örnek, Hindu inancında evliliğe yüklenen anlamı göstermesi bakımından önemlidir.

Evliliğe verilen önemi gösteren bu örnekten yola çıkarak, *Mahabharata*'da yansıtılan evlilik yaklaşımını Foucault'nun yaptığı Avrupa merkezli çalışmalarla kıyasladığımızda birbirine benzeşen ve ayrışan kimi noktalar

¹⁷ Lokesh Ramnath Maharaj ve Nyna Amin, 'A Gender Critique of Eight Forms of Hindu Marriages', *Journal of Gender and Religion in Afrika*21, no.2 (2015): 77-98.

¹⁸ Hammet Arslan, 'Manu Kanunnamesi'nde Evlilik', *Milel ve Nihal* 10 no.1 (2014): 91-129(93).

¹⁹ William P. Harman, *The Sacred Marriage of a Hindu Goddess*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1992), 129-130.

karşımıza çıkmaktadır. Foucault, *Öznellik ve Hakikat* eserinde Avrupa'nın evlilik ve cinsellik bakımından tarihsel incelemesine de yer vermiştir. Evlilik ve cinsellik olgularının Yunan, Helenistik ve Roma dönemlerinde basit birkaç yasaklama ve kural dışında müdahalelere maruz kalmadığından ancak MS 1. ve 2. yüzyıllardan başlayarak ve yoğunlukla MS 8. ve 12. yüzyıllar arasında çok fazla müdahaleye uğradığından ve sosyo-cinsel sürekliliğin kırılarak evliliğin çok daha önem verilen bir kurum haline geldiğinden bahsetmektedir. Özellikle Stoa felsefesine ait görüşleri savunan eserler aracılığıyla yaptığı çıkarımlarda tarih boyunca evliliğin gerekliliğine yönelik sorgulamaların olduğunu belirten Foucault, dönemsel bakış açısıyla evliliğin avantajlarını ve dezavantajlarını sıralamaktadır. Buna göre, evde olmadığı zamanlarda evle ilgi sorumlulukları ve evin iç yönetimini eşine devretme imkânı, yorgun bir şekilde eve döndüğünde, hastalandığında veya yaşlandığında rahatça dinlenebilme, fiziki ve tıbbi bakıma erişebilme imkânı, soyunu sürdürecekt çocuklara sahip olabilme ve bu çocuklar aracılığıyla üyesi olduğu toplumun, şehrin veya ülkenin güvenliğini sağlayabilme imkânı erkek açısından evliliğin avantajları olarak sıralanmaktadır. Aktarılan avantajlar incelendiğinde sıralanan tüm gerekçelerin erkek ihtiyaçlarını karşılaması bakımından değerlendirildiği görülür. Ancak bunun yanında cinsel hazza ilişkin herhangi bir değerlendirme yapılmadığı da görülmektedir. Nitekim eserde zaman içerisinde meşru fiziksel ilişkinin tek yeri olarak kabul gören ve giderek önem kazanan evlilikte cinsel hazdan arındırılma çabalarının olduğundan da bahsedilmektedir. Foucault'nun etkinlik ilkesinde yaşanan değişimle açıkladığı bu düşünce yapısında kabul edilebilecek tek hazın aktif özneye ait haz olduğu, pasif özne için hazın önemli olmadığı ve hatta tehlikeli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında yukarıda özetlenen hikâyeyi değerlendirdiğimizde, her iki dönemsel anlayış içerisinde de evliliğin oldukça önem verilen bir konu olduğu görülmektedir. Ancak Avrupa'nın aktarılan döneminde var olan bakış açısının aksine, *Mahabharata*'da yansıtılan evlilik yaklaşımının, özellikle kadının yerine getirmesi gereken zorunlu bir görev olması bakımından, erkeğin hazzı duyumsamasını sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Evlenmeden cennete gidemeyeceği söylenen kadın için evliliğin çocuk sahibi olmak veya eşe hizmet gibi beklentilerini gerçekleştirmemiş olmak bir sorun teşkil etmemiş, erkeği hazza ulaştıracak tek gecelik bir evlilik gerçekleştirilmesi cennete gitme hakkını elde etmesi için yeterli olmuştur. Bir diğer ifadeyle kadının erkeğe hizmet olarak belirlenmiş dharmasında öncelik meşru kabul edilebilirlik alanı olan evlilik dahilinde gerçekleşecek cinsel birlikteliğe verilmiştir.

Destan içerisinde çokça bahsi geçen Dharma kavramı Hinduizm'de bireysel davranışları yöneten dinî ve ahlaki yasadır. Kişinin sınıfına, statüsüne ve konumuna göre takip edilmesi gereken belirli Dharmalar bulunmaktadır.²⁰ Yaratılış amacına veya özüne uygun davranış biçimini belirleyen kurallar, kadının ve erkeğin rollerini belirlemektedir. Destan içerisinde zorunlu kılınmış evlilik Dharmasının yanı sıra eşine karşı sadakatle bağlılık ve hizmet de kadının görevleri arasında sayılmaktadır. Tıpkı bir Kshatriya'nın savaştıkça güçlenmesi veya bir Brāhman'ın ibadetleri ölçüsünde statü elde etmesi gibi kadın da eşine hizmet ettiği ölçüde erdemli görülmüştür. "Hizmet kadının gücüdür" söylemi birden fazla bölümde yinelenmektedir. Ancak kadının bu şekilde aktarılan Dharmasının daha eski dönemlerde farklı olduğu da destanda yer verilen hikâyeler aracılığıyla anlaşılmaktadır. Bu durum tıpkı Foucault'nun Avrupa merkezli çalışmalarında karşılaşıldığı gibi, toplumsal cinsiyet algısının destanın ait olduğu toplum içerisinde de sürekli değişen bir yapıda olduğunu göstermektedir. Destanın 1. cildinin 113. bölümünde, Pāṇḍu'nun eşi Kuntī'yi başka birinden çocuk sahibi olmasına ikna etmek için anlattığı hikâyeye, kadın Dharmasında yapılan değişikliği doğrudan gösteren bir örnektir. Hikâyede kadınların eski zamanlarda örtünmek veya kocalarına sadık kalmak gibi bir zorunluluklarının olmadığından bahsedilirken, annesinin başka biriyle gittiğini gören Brāhman Śvetaketu'nun duyduğu üzüntü ve öfkeyle, mevcut Dharmayı kabul etmeyerek değiştirdiği, o günden sonra eşine sadık kalmayan bir kadının günahkâr olarak kabul edildiği anlatılmaktadır. Benzer şekilde Brahmaçarya'yı²¹ takip eden bir bakireyi veya kocasına bağlı bir kadını baştan çıkararak kişi; kocası tarafından bir erkek evlat sahibi olması için tayin edilen, ancak bunu yapmayı reddeden bir kadın da günahkâr kabul edilmiştir.

Dharmada yaşanan bu değişiklik, hikâyeler kronolojik olarak incelendiğinde de fark edilmektedir. En eskisi Pāṇḍavaların atası kral Yayāti'nin yaşadığı döneme dayanan hikâyeler incelendiğinde, daha eskiye gidildikçe özellikle kadın erkek ilişkileri ve evlilik konusunda kadınların çekincesiz ve rahat davranışlarını görmek mümkündür. Örneğin, Brāhman Shukra'nın kızı Devayānī kral Yayāti'ye evlenmeyi bizzat kendisi, babasından habersiz olarak teklif etmiştir. Benzer şekilde kölesi Śarmishṭha

²⁰ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, "Dharma", Encyclopaedia Britannica, (23.01.2022), <https://www.britannica.com/topic/dharma-religious-concept>.

²¹ Brahmaçarya: Din eğitimi alma, kutsal öğrenim, genç bir Brahman'ın veya hayatının ilk dönemindeki öğrencinin durumu; dinen kendini kısıtlama, duyuların kontrolü, perhiz, iffet, kutsallık; din öğrencisi (Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, Clarendon Press, 1872, 738)

da çocuk sahibi olma isteğinden dolayı kral Yayāti'ye birliktelik isteğini kendisi sunmuş hatta bu konuda ısrarcı bir tutum sergilemiştir. Yayāti'nin bir Apsarā'dan²² olan kızı Mādhavī de farklı zamanlarda dört ayrı krala çocuk vermek üzere sunulmuş, dördüncü birlikteliğinin ardından bekaretini tekrar kazanarak münzevi bir hayatı tercih etmiştir. Mādhavī'nin hikâyesinde dikkat çeken nokta kadının evlilik dışı birlikteliğine müsaade edilmesi ve bir eşya gibi at karşılığında takas edilmesidir. Kadınların özellikle evlilik ve birliktelik konusunda sahip oldukları nispeten rahat davranışlar, Pāṇḍavaların yaşadığı döneme yaklaştıkça yerini eşe karşı derin bir bağlılık ve sadakate bırakmıştır. Özellikle Kuntī, Mādrī, Gāndhārī, Draupadī ve Subhadra gibi kadın karakterler kocalarına karşı göstermiş oldukları saygı ve sadakatleriyle erdem sahibi olarak övülmüşlerdir.

Dharması gereği evlenmesi zorunlu kılınan kadın, yerine getirdiği göreviyle yalnızca kendisini değil, evlenerek dinî ritüellerini gerçekleştirme olanağını elde eden kocasını da kurtuluşa erdirmektedir.²³ Hinduizm'in bir diğer önemli eseri olan *Rigveda*'da erkeğin evlilikle beraber tanrılara kurban sunabilecek statüye ulaştığı ve oğul sahibi olarak kendisini tamamladığı bilgisi yer almasına karşın evlilikten, olmazsa olmaz bir kural olarak bahsedilmez.²⁴ *Mahābhārata* içerisinde de kadının evlenme zorunluluğundan bahsedilmiş ancak erkek için böyle bir zorunluluk aktarılmamıştır. Her ne kadar bir erkeğin oğul sahibi olması gerektiği birçok yerde dile getirilmiş olsa da Brahmaçarya yemini etmiş Brāhmanların varlığı veya destanın önemli karakterlerinden Bhishma'nın evlenip çocuk sahibi olmayacağına dair yemini, erkeğin Moksha'ya ulaşması için evliliğin zorunlu bir kural olmadığını düşündürmektedir. Bireyin evlenip evlenmemesine ilişkin sorgulamalar Foucault'nun çalışmalarında da bulunmaktadır. Yunan felsefesinde evliliğin uzun yıllar boyunca süregelen bir sorun olduğundan bahseden Foucault, evlilikle ilgili sorgulamaların evliliğin ne olduğu veya nasıl olması gerektiğinden ziyade, 'Evlenmeli mi? Evlenmek gerekli mi? Evlenmek faydalı mı?' gibi sorular etrafında yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu sorgulamalar yapılırken, kadın veya erkek olarak belirgin bir ayırım

²² Apsarā: Apsaralar, gökyüzünde ikamet eden ve Gandharvaların eşleri olan, şekil değiştirme özelliğine sahip, okyanusun çalkalanmasında üretildiği söylenen belirli dişi tanrısal varlıklardır. Yeryüzündeki veya bulutların arasındaki sulara yaşarlar (Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, 59). "Ap 'su', sara ise 'akan, giden' anlamlarında olup, ikisi birlikte 'suda hareket eden' anlamına gelir. Bunlar, adlarından da anlaşılacağı gibi, su perileridir. Sulara yaşarlar ve göz açıp kapayıncaya kadar ortadan kaybolurlar. Dans edip şarkı söylerler" (Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, 34.)

²³ Pandurang Vaman Kane, *History Of Dharmasastra*, (Bhandarkar Institute Press, 1930), 428-429.

²⁴ Arslan, 'Manu Kanunnamesi'nde Evlilik', 105.

vurgulanmasa da evliliğin avantajları ve dezavantajları sıralanırken erkek bakış açılı kazanımlar veya sorunların göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Özellikle topluma örnek teşkil eden, toplumu eğiten bir rol biçilen filozofun evlenip evlenmemesine ilişkin tartışmalar sırasında belirtilen, evlenmesi halinde karşılaşılabilecek problemlerin, erkeğin evlilik içerisinde üstlendiği sorumluluklarla ilgili olduğu görülmektedir. Kadının evlenme durumuyla ilgili bir çıkarım söz konusu olmasa da erkeğin evliliğine karar verilme sürecinde faydacı birtakım unsurlar göz önünde tutulmaktadır. Tıpkı destan toplumunda olduğu gibi kendisine hizmet edecek bir kadına sahip olmak ve soyunu sürdürecektir bir evlat sahibi olmak erkeğin elde edeceği kazanımların başında sayılırken yine kadının ve çocuğun kendisini içine sokacağı muhtemel zor durumlar evlilikten kaçınmanın sebepleri olarak sıralanmıştır.²⁵ Özellikle filozofların lüzum halinde evlenmesine ilişkin görüşler, destanda bahsedilen brahman kastından erkeğin eğitimi tamamladıktan sonra evlenebilmesine ilişkin kuralla paralel bir konumdur. Her ne kadar tarihler değişkenlik gösteriyor olsa da Foucault'nun anlattığı batı toplumunda destanda görülen toplumda, kadının ve erkeğin evlilik içerisindeki rolleri bakımından benzer olduğu anlaşılmaktadır. Her iki toplum yapısında da hâkim olan toplumsal cinsiyet normları, değişen zamanla birlikte kadını birey olarak sahip olduğu özgür alandan ve kendi merkezinden uzaklaştırırken erkeğe odaklı, ona hizmet eden bir konuma getirmektedir.

Evlilik Türleri

Her toplumda olduğu gibi Hint toplumunda da evliliğin kendine özgü kuralları bulunmaktadır. Eş seçiminde aranan nitelikler, karar verme sürecinde etkili ve yetkili olan kişiler, kast farklılıkları, evlilik yaşı gibi konular belli başlı kurallara sahip temel noktalar arasında sayılabilir. Örneğin evliliğin belirlenmesinde çoğunlukla baba karar veren konumdur. Eş seçim sürecinde erkeğin ve kadının belirli şartlara sahip olması beklenir. Düzgün bir aileye sahip olmak, belirli hastalıklara sahip olmamak veya yakın akraba olmamak erkek ve kadın için sayılabilecek ortak özelliklerken, erkeğin evlenebilmesi için *Vedalar* hakkında bilgili ve eğitimi tamamlamış olması beklenir. Gelin seçiminde ise öncelikli olarak kadının bedensel güzelliğine daha sonra zekasına ve karakterine bakılmaktadır. Toplumsal statü belirleyicisi olan kast sistemine uygun evlilik kuralları da önem verilen

²⁵ Foucault, *Subjectivity and Truth*, 97-105

konular arasındadır.²⁶ *Manu Kanunnamesi*'nde²⁷ erkeğin kendi kastından veya kendinden düşük kастlardan olan kadınlarla evlenmesine izin verilse de hiçbir zaman ilk evliliğin düşük kастtan biriyle olmaması gerektiği belirtilmektedir.²⁸ *Mahābhārata* içerisinde de erkeğin düşük kастtan evlenmesi halinde statüsünün düşürüleceğine yönelik bilgiler bulunmaktadır.²⁹

Evliliğin içinde bulunulan duruma ve kasta göre değişen karmaşık kurallarına rağmen destanda evlilik, yapılış biçimlerine göre sekiz ayrı tür olarak belirlenmiştir. Kral Dushyanta ve Şakuntala arasında geçen diyalog içerisinde aktarılan bilgi, Hinduizm'in bir diğer önemli kaynağı *Manu Kanunnamesi*'nde de aynı şekilde yer almaktadır.³⁰ Bahsi geçen sekiz evlilik türü Brāhma, Daiva, Arsha, Prācāpatya, Asura, Gāndharva, Rākshasa ve Paiśāca'dır. Söz konusu diyalogda ayrıca ilk altı tür evliliğin Dharmaya uygun ve yasal olduğu, son ikisinin ise Dharmaya uygun olmadığı bunun yanı sıra kast sisteminin farklı tabakaları için farklı evlilik türlerinin uygun olduğu bilgisine de yer verilmektedir. Destanda doğrudan aktarılan yapılış biçimlerine göre evlilik türlerinin yanı sıra, evlilik içerisindeki eş sayısı gibi çeşitli kategoriler altında sınıflandırılacak, farklı tür evliliklere ait örnekleri içeren hikâyeler de bulunmaktadır. Poligami, Poliandri, Niyoga, eşcinsel evlilik ve farklı yaşam formları arasında gerçekleşen evlilikler, hikâyelerde karşımıza çıkan örnekler olarak sıralanabilir. Destanda çokça bahsi geçen ancak evlilik türleri içerisinde yer verilmeyen eş seçme töreni Svayamvaralar da bir evlilik türü olarak değerlendirilebilir.

Sekiz evlilik türünün ilki olan Brāhma, damadın ailesi tarafından başlatılan, erkekler arasında varılan antlaşma sonrasında kızın babası tarafından uygun görülen, *Vedalar* konusunda bilgili ve örnek davranışlara sahip bir damadın davet edilmesi ve uygun süslemelerle, pahalı mücevherlerle giydirilmiş kızın, babası tarafından onaylanmış olan damada verilmesi ile gerçekleşen evlilik ritüelidir.³¹ Brāhma evliliğinde Varna³² birliğinin korunması esas alınmıştır. Gelin ve damadın aynı sınıf ve kастtan

²⁶ Arslan, 'Manu Kanunnamesi', 108.

²⁷ Manu Kanunnamesi (Manusmriti): "Değişik şartlar altında ve farklı zamanlarda dinî hükümlerin nasıl uygulanacağı konusunda Hindulara rehberlik eden kutsal bir metindir." En bilindik Dharma-shastra kitabıdır (Arslan, Manu Kanunnamesi, 3).

²⁸ Emine Erdoğan, *Hinduizm'in Kutsal Metinlerinden Manu Kanunnamesi*, (Palet Yayınları, 2015) 73

²⁹ Bibek Debroy, *Mahabharata*. (Penguin Books, 2010), 5032.

³⁰ Georg Bühler, *The laws of Manu*. (Oxford, Clarendon Press, 1886), 75-78

³¹ Lizy James, 'Marriage in India', *School of Social Work Indira Gandhi National Open University*, 2010: 31-49 (39)

³² Varna: Hindistan'ın dört geleneksel sosyal sınıfından herhangi biri. (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "varna." Encyclopedia Britannica, February 23, 2021). <https://www.britannica.com/topic/varna-Hinduism>.

olması gerekmektedir. Evliliğin en kutsal biçimi olarak kabul gören Brāhma evliliğinde herhangi bir çeyiz uygulaması söz konusu değildir.³³

Daiva evlilik türünde, kızın babası, uzun süreli bir arayıştan sonra uygun bir damat adayı bulamazsa, düzenlediği kurban benzeri törenleri gerçekleştiren görevli rahibe, mücevherlerle süslediği kızını bir ücret olarak verir.³⁴ Bir kız çocuğunu Brāhmana sunmak, Brāhmana gösterilen saygı, iyilik ve bağlılık sembolü olarak kızın babasının görevini karma yasasına uygun olarak tamamlamasına olanak sağlar.³⁵ Daiva, Brāhmanlar için uygun görülen bir evlilik türüdür.

Destanda geçen evlilik türlerinden Arsha, gelinin babasına çeyiz veya başlık parası yerine bir veya iki sığır verilerek takas usulüyle gerçekleştirilir.³⁶ Bu evlilik türünde damat genelde yaşlıdır ve evlilikten maddi bir beklenti içerisinde değildir. Aileler, böyle bir evliliği genelde düğün masraflarını karşılayamadıkları ancak kızlarını evlendirme görevlerini yerine getirmek zorunda oldukları için tercih etmektedirler.³⁷

Prācāpatya evlilik türünde kızın babası tarafından gerçekleştirilen damat arayışından sonra uygun görülen damada, 'ikiniz de gidin ve bir aile kurmanın görevlerini yerine getirin' şeklinde sözlerle dua edilmesiyle evliliğin kutsanarak gerçekleştirilmesi esastır.³⁸ Bu evlilik biçiminin temel koşulu damadın gelini dinî ritüelleri yerine getirmede bir eş gibi görmesidir.³⁹ Kızın babası damadı evliliğe ikna edebilmek için zenginlik ve çeşitli hediyeler sunar.⁴⁰

Asura evlilik türü damadın, gelinin babasına başlık parası ödemesiyle gerçekleşir. Kızın bir eşya gibi satılmasından dolayı çok uygun görülmez. *Mahābhārata*'da gerçekleşen evliliklerden Pāṇḍu ve Mādri'nin evlilikleri Bhishma'nın Mādri'nin abisi Shalya'ya ödeme yapmasıyla gerçekleştiği için bu evlilik türünün bir örneği olarak değerlendirilmektedir. Dushyanta ve Śakuntala arasında geçen konuşmada Asura türü evliliğin Shudra ve Vaişyalar için olduğu söylenmiş ve tercih edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Atalardan gelen tercih edilmemesine dair bilgiye rağmen

³³ Maharaj and Amin, "A Gender Critique," 83.

³⁴ James, "Marriage in India," 40.

³⁵ Maharaj and Amin, "A Gender Critique," 83.

³⁶ James, "Marriage in India," 40.

³⁷ Maharaj and Amin, "A Gender Critique" 84.

³⁸ James, "Marriage in India," 40.

³⁹ Puja Mondal, "Traditional Forms of Hindu Marriage in India", *Your Article Library*, 23.11.2021, <https://www.yourarticlelibrary.com/hindu/traditional-forms-of-hindu-marriage-in-india/4377>.

⁴⁰ Rama Jaya, "The Eight Types of Marriage", *WordPress*, 2022, <https://jayarama.wordpress.com/2010/07/30/the-eight-types-of-marriage/#comments>.

Pāṇḍu ve Mādrī evliliğinin bu şekilde gerçekleşmiş olması destanın bazı versiyonlarında bölümün atlanmasına veya detaylandırılmadan anlatılmasına neden olmuştur.⁴¹ Nitekim makale kapsamında incelenen Debroy çevirisinde de bu bölüm detaylandırılmadan aktarılmıştır.

Mahābhārata'da birçok örneği bulunan Gāndharva evlilik biçiminde, evlenecek kız ve erkeğin kendi istekleri yeterlidir. Anne veya babanın rızası aranmaz. Herhangi bir çeyiz de söz konusu değildir.⁴² Kral Dushyanta'nın Şakuntala ile olan evliliği ve Yayāti'nin Devayānī ile olan evliliği bu evlilik türüne örnek olarak gösterilebilir.

Viçitravīrya'nın Ambika ve Ambalika kardeşlerle olan evliliğinde veya Arcuna ile Subhadra'nın evliliklerinde karşılaşılan Rākshasa⁴³ evlilik türü, gelinin zorla kaçırılması ile gerçekleşen evlilik biçimidir. Evlenilmek üzere kaçırılan gelinin yakınları yardıma gelirse onlarla savaşılır, gerekirse öldürülür.⁴⁴ Arcuna'nın Subhadra'yı akrabaları izin vermeyeceği için kaçırarak evlenmesi, Krishna'nın tavsiyesiyle gerçekleşmiştir.

Destanda bahsi geçen son evlilik türü olan Paiṣāça, kızın uyuduğu, sarhoş veya baygın olduğu, kendini koruyamadığı bir sırada tecavüze uğraması veya kızın çeşitli hilelerle kandırılması sonucunda gerçekleşen bir evlilik türüdür.⁴⁵ Paiṣāça, evliliğin en düşük şekli olarak kabul edilir.

Dushyanta ve Şakuntala'nın hikâyesinde aktarılan evlilik türleri incelendiğinde, Gāndharva evlilik türü hariç diğerlerinin tamamında kadından, erkeğe sunulan bir hediye veya mülk gibi bahsedildiği anlaşılmaktadır. Kadının evlilik türleri içerisindeki rolü toplumsal kabulle onaylanan ikincil pozisyonunu ve tabiiyetini gösterir niteliktedir.

Destanda geçen evlilik türleri arasında gösterilmeyen ancak onlardan çok da farklı olmayan bir diğer uygulama ise Svayaṃvara törenleridir. Svayaṃvara, kralların evlilik çağına gelmiş kızları için düzenledikleri bir eş seçme törenidir. Toplanan damat adayları arasından kimi zaman gelin bir eş seçerken, kimi zaman da düzenlenen yarışmaların galibi evlilik hakkını kazanmaktadır. Svayaṃvaralar yukarıda bahsi geçen evlilik türlerinin birkaçının özelliğini aynı anda göstermektedir. Törenin kızın babası

⁴¹ Georges Dumezil, *Mit ve Destan1 Hint-Avrupa Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi*. İstanbul: (Yapı Kredi Yayıncılık, 2012), 95

⁴² James, "Marriage in India," 40.

⁴³ Rākshasa: "Rākshasa'lar genellikle 'kötü ruhlar' olarak bilinirler. Bunlara benzeyen herşeye ise Rākshasa adı verilir. Üç çeşit oldukları söylenir: 1) Yarı kutsal ve iyiliksever olanlar, 2) Tanrıların amansız düşmanları, 3) Geceleyn faaliyet gösteren, mezarlıklarda dolaşan, kurban törenlerini bozan ve insan eti yiyen kötü ruhlar, devler, şeytanlar." (Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, 1997).

⁴⁴ James, "Marriage in India," 40.

⁴⁵ James, "Marriage in India," 40-41.

tarafından düzenlenmesi yani damat arayışının kızın ailesi tarafından başlatılması Prācāpatya evlilik türüyle benzeşirken, kurulan evliliğin gelin ve damadın isteğiyle gerçekleşmesi Gāndharva türü evlilikle ortak bir özelliktir. Ayrıca tıpkı Brāhma evliliğinde olduğu gibi kast içi evlilik beklentisinin bulunduğu Draupadī'nin Svayamvarasına münzevi bir Brāhman kılığında katılan Arcuna'ya diğer kralların gösterdiği tepkiden anlamak mümkündür.

Poligami, Poliandri, Levirat ve Niyoga gibi evlilik biçimleri destanda söylem olarak belirtilmemiş olsa da hikâyelerde örneklerine rastlanan uygulamalardır. Bir erkeğin birden fazla kadınla evliliği olan Poligami⁴⁶ hususunda, Hindu geleneğinde bir sınırlama bulunmamasına karşın çoğu kast, ilk eşin bir erkek çocuk doğuramaması ya da tedavisi olmayan bir hastalık veya sakatlıktan muzdarip olması gibi özel nedenler dışında, üyelerinin birden fazla eşe sahip olmasına karşı çıkar.⁴⁷ Dinî ritüellerini gerçekleştiren ve erkek çocuk sahibi olan bir eşe sahip erkeğin ikinci kez evliliği ve kardeşlerin aynı erkekle evliliği yasak olmasına rağmen⁴⁸ başta Arcuna olmak üzere Pāṇḍava kardeşlerin evlilikleri, kral Viçitravīrya'nın iki kız kardeş olan Ambika ve Ambalika ile olan evlilikleri veya Pāṇḍu'nun Mādri ve Kuntī ile olan evlilikleri bu yasaklamanın daha sonradan ortaya çıkmış olabileceğini düşündürmektedir.

Destan genelinde bahsi geçen hemen her dönemde örneği bulunan Poligami örneklerinin, destan içerisinde olağanüstü bir tepkiye sebep olmaması, toplumsal olarak kanıksandığı, normalleştiği şeklinde yorumlanabilir. Ancak bunun aksine kadının çoklu evliliği olan Poliandri'nin tek örneği olan Draupadī ve Pāṇḍava kardeşlerin evliliklerinin gerçekleşmesini açıklama çabaları, yapılan evliliği meşru kılabilmek adına aktarılan hikâyeler, dönemin toplum anlayışında kadının birden fazla evliliğinin yaygın olmadığını göstermektedir. Kadının aynı anda birden fazla erkekle olan evliliği anlamına gelen Poliandri, evlenen erkeklerin akraba olup olmamalarına göre iki gruba ayrılır. Evlenen erkeklerin tamamının kardeş olması ya da baba tarafından kuzen olması Fraternal Poliandri olarak adlandırılırken, erkeklerin birbiri ile akrabalık bağının bulunmaması Non-Fraternal Poliandri olarak isimlendirilmiştir.⁴⁹ Günümüzde nadir de olsa hâlâ uygulanmaya devam eden bu evlilik türüne Hindistan'ın kuzeyinde Himalayaların dağlık bölgelerinde, Güney Hindistan'da ise Malabar

⁴⁶ James, "Marriage in India," 37

⁴⁷ T.C. Hodson, *India. Census Ethnography*, Delhi: (The Manager Of Publications, 1937), 48-49

⁴⁸ Kane, *History Of Dharmasastra*, 498-501.

⁴⁹ James, "Marriage in India," 38.

kıyılarında (Hint alt kıtasının güneybatı sahil şeridi) nadiren düşük kastlar arasında rastlanabilmektedir.⁵⁰

Pāṇḍava kardeşlerin Draupadī ile olan evliliği, destanın yoğunluklu toplumsal cinsiyet algısına ters düşmektedir. Özellikle Pāṇḍavaların yaşadığı dönemde var olan toplumsal cinsiyet algısına bakıldığında kadının eşine sadakatine önem verildiği, normal şartlar dâhilinde eşinin ölümü sonrasında dahi yeniden evliliğine onay verilmediği anlaşılmaktadır. Destanın ana karakterlerinin dâhil olduğu bu çoklu evliliğin dönemin normlarıyla oluşturduğu tezat durum, ilahi güçlere dayandırılarak temellendirilmeye çalışılmış, soylu krallık üyelerine imtiyaz oluşturan açıklamalarla aklanmıştır. Pāṇḍavalar ve Draupadī'nin evliliklerini meşrulaştıran hikâyelerden biri Draupadī'nin önceki yaşamında evlenebilmek için ettiği duayı beş kez tekrarlaması nedeniyle Tanrının ona beş eş verdiğini anlatırken, bir başkasında evlenen beş erkeğin yani Pāṇḍava kardeşlerin aslında Tanrı İndra'nın beş özelliğini temsil eden tecessümleri olduğu anlatılmaktadır.

Destanda karşımıza çıkan bir diğer evlilik biçimi ise Levirat evliliğidir. Latince 'levir' kelimesine dayanan levirat, kadının ölen kocasının erkek kardeşiyle veya sosyal açıdan kardeş kabul edilebilecek bir yakınıyla evlenmesi geleneğidir.⁵¹ Birçok kültürde karşılaşılabileceğimiz bu gelenek, çoğu zaman ölen erkeğin ailesine sahip çıkılması için sürdürülmüştür.⁵² Yahudi geleneğinde ise ölen kişinin soyunu sürdürecektir bir oğul için levirat evliliği gerçekleştirilmektedir.⁵³ Benzer şekilde Hindu geleneğine bakıldığında da Niyoga ismiyle bilinen geleneğin belirli kurallar dâhilinde gerçekleştiği görülür. *Mahābhārata*'ya veya aynı doğrultuda bilgilere sahip olan *Manu Kanunnamesine* bakıldığında normal şartlar altında dul kalan kadının evliliğine izin verilmediği görülmektedir. Hatta dul kadının, eşin ölümünden sonra yakılan cenaze ateşine atlayarak ölmeyi tercih ettiği örnekler de bulunmaktadır. Hint geleneğinde var olan ilk örneği *Mahabharata*'da yer alan ve Sati olarak bilinen bu uygulamanın sebeplerine bakıldığında erkek bakış açısıyla erkeğin yararına bir gelenek oluşturulduğu görülmektedir. Destanda Sati olarak değerlendirilebilecek örneklerde kadınların ölümü gönüllü olarak tercih etmeleri dikkat çekmektedir. Kadının kendi zararına olan bu geleneği neden kabul ettiğini açıklayan sebepler incelendiğinde, ölümü gönüllü tercih edişin dul kalan kadına biçilen

⁵⁰ Hodsan, *India. Census Ethnography*, 48-49

⁵¹ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "levirate." *Encyclopedia Britannica*, March 15, 2012. <https://www.britannica.com/topic/levirate>, 16.07.2021.

⁵² Mazhar Bağlı ve Aysan Sever, "Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat", *Aile ve Toplum* 2, no.9 (Mart 2005): doi:10.21560/spcd.56148

⁵³ Hodsan, *India. Census Ethnography*, 49.

toplumsal rol, dul olarak devam edeceği hayatında karşılaşacağı toplumsal baskı ve zorluklara yönelik söylemlerle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra biyo-iktidar bağlamında baktığımızda, eşine hizmet Dharmasını özümsemiş ve bu toplumsal rolle özneleşmiş olan kadın, etki edebileceği iktidar alanını kaybedince toplum içerisindeki rolünü de yitirmiş olacaktır. Judith Butler'ın görüşlerinde tabiiyet çelişkisi olarak yer alan bu durumda birey kültürel bir anlaşırılık alanı içerisinde var olabilmek adına iktidar tarafından belirlenmiş rolünü kabullenerek özneleşirken iktidara etki edebilecek alana sahip olmaktadır.⁵⁴ Destanda kadının güç mücadelesi içerisinde yer bulmak için sonsuz sadakat, sürekli hizmet ve fedakârlığa gönüllü olduğu görülmektedir. Kadın, kendisinde olmadığına inandığı veya inandırıldığı fiziksel güç yerine, iktidar üzerinde söz sahibi olmak için beden güzelliğini ve hizmet Dharmasını kullanır. Kadının etki edebilme alanında bulunan iktidarı yitirmesi, tabi olacak yeni bir iktidar alanı bulamadığı sürece atıl bir konuma gerilemesi anlamına gelmektedir. Etki edebileceği yeni iktidar alanı çoğu zaman sahip olduğu oğludur. Öte yandan kadınların ölen eşlerinin ardından gidişine yönelik anlatımlarda yer alan övgüler, ölümü tercih eden kadınların büründüğü güzel hal ve sonsuz mutluluğun kazanımına dair söylem, Sati'yi özendirici niteliktedir. Pāṇḍu'nun ölümüyle eşi Mādri tarafından gerçekleştirilen Sati⁵⁵, kadının dul kaldıktan sonra da eşine sadık olmasını vurgulayan ilk örnek olarak dikkat çekmektedir. Ancak ölen eşin çocuk sahibi olmadan ölmesi halinde kadının dulluğunda bile eşine sadık kalması gerektiğini belirten toplumsal kuralın kimi zaman istisnaya tabi tutulduğu ve Niyoga usulü birlikteliğin uygulandığı destan içerisinde aktarılan hikâyelerde mevcuttur. En açık örneğini kral Viçitravīrya'nın ölümünün ardından eşleri Ambika ve Ambalika ile bilge Vyāsa arasında gerçekleşen beraberlikte gördüğümüz Niyoga'nın ifası öncesinde herhangi bir evlilik ritüeli gerçekleştirilmediği, birlikteliğin yegâne amacının ölen kralın soyunu sürdürecektir, kral tahtına varis olacak bir oğul sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Çocuk sahibi olmak için gerçekleşen bu birliktelik *Manu Kanunnamesinde* en fazla iki kez gerçekleştirilmek üzere sınırlandırılmıştır. Destanda yer alan örnekte ise her biriyle bir kez olmak üzere Vyāsa'nın üç farklı kişiyle birlikteliği sağlanmıştır. *Manu Kanunnamesine* bakıldığında Niyoga birlikteliğinden beklentinin hazdan uzak ve bir görev gibi uygulanmasıdır. Vyāsa ile birliktelikleri istenen dullara söz hakkı

⁵⁴ Judith Butler, İktidarın Psikik Yaşamı: Tabiiyet Üzerine Teoriler, çev. Fatma Tütüncü (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005), 22-23

⁵⁵ Sati: "Kadının kendisini kocasının cenaze ateşine atması geleneğidir." Korhan Kaya ve Sithâlākshmi Kīdāmbi, *Hindi-Türkçe Sözlük* (TDK,2013), 303

tanınmaması ve kadınların gerçekleşen birliktelikler sırasında duydukları hoşnutsuzluk kadınlar açısından bu kuralı karşılamaktadır. Ancak kadınların birliktelik öncesi süslenmesi ve Vyāsa'nın birliktelikten hoşnutsuz kalan kadınları cezalandırması, Niyoga'nın hazdan arındırılmış olması gerektiğine ilişkin kuralla çelişmektedir. Hazdan arındırılmış bir görev gibi algılanması istenen bu fiziksel birleşme, Avrupa'da 8. ve 12. yüzyıllarda ortaya çıkan arzudan uzaklaştırılmış cinsellik anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Ancak yine de Avrupa'da var olan anlayıştan farklı olarak hazdan uzaklaşma, sadece zorunlu hallerde toplumsal normların aksine gerçekleşen niyoga birlikteliğinde karşılaştığımız bir beklentidir.

Destanı dönemin evlilik normları bakımından incelediğimizde evliliğin kadın ve erkek arasında gerçekleşen bir olgu olduğu, yani eş cinsler arasında bir evliliğe onay verilmediği görülmektedir. Ancak destanda, toplumsal olarak kabul görmese de eş cinsler arasında gerçekleşen evlilik veya cinsiyet değişimi örnekleri bulunmaktadır. Eş cinsler arasında gerçekleşen evlilik örneği, Pāṇḍava kardeşlerin büyük amcası Bhīṣma'nın kardeşi Viçitravīrya için kaçırdığı kızlardan biri olan Amba'nın hikâyesinde görülmektedir. Amba, kaçırılmasının ardından evlilik için daha önce verilmiş sözü olduğunu söyleyerek serbest bırakılmak istemiş ancak evlilik öncesi başka biri tarafından kaçırıldığı için önceden sözleştiği kişi tarafından kabul edilmemiştir. Yaşadığı hayal kırıklığı sonrası kendisini kaçıran Bhīṣma'dan intikam almak için türlü yollara başvuran Amba, intikam mücadelesinde başarılı olamayınca kendisini dine adanmış, yaptığı ibadetler sonucunda da Tanrı tarafından bir sonraki doğumunda erkek olarak doğma sözü almıştır. Aldığı söz sonrası hayatına son veren Amba, Şikaṇḍi olarak yeniden kadın bedeninde doğmuş fakat ailesi tarafından henüz bir oğulları olmadığı için erkek gibi büyütülmüş, hatta bir kadınla evlendirilmiştir. Evlendiği güne kadar erkek olarak bilinen Şikaṇḍi'nin kadın olduğu evlendiği kişi tarafından fark edilince gösterilecek tepkilerden korkan Şikaṇḍi, kaçarak uzaklaşır. Bu noktada doğa üstü güçler devreye girerek Şikandi'nin erkekliğe geçişi sağlanır. Şikaṇḍi kaçmasının ardından bir Yakshasa⁵⁶ ile karşılaşır ve ondan yardım ister. Yakshasa kendi erkeklik organını Şikaṇḍi'ye geçici süreliğine verir böylece toplanan kalabalık Şikaṇḍi'nin gerçekten erkek olduğunu düşünür. Ancak erkeklik organını Şikandi'ye veren Yakshasa'nın yakınları durumu öğrenince yaptığı yanlıştan dolayı Yakshasa'yı cezalandırmak için

⁵⁶ Yakshasa: Yaşayan bir doğüstü varlık, maddi olmayan veya ruhsal bir görünüm, bir hayalet, ruh; Kuvera'nın hizmetkarları olan ve bahçesinin ve hazinelerinin bakımında kullanılan belirli efsanevi varlıklar veya yarı tanrılar. Şarkılardan, danslardan vb. zevk alan zararsız varlıklardır (Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, (Oxford: At The Clarendon Press, 1872), 801).

cinsiyet organlarının değişimini kalıcı hale getirir. Bütünüyle erkek olarak kabul gören Şikandı savaş sırasında Bhīshma'nın öldürülmesini sağlayarak intikamını alır.

Amba'nın Shikandı'ye dönüşüm hikâyesi toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde, kendisi için belirlenen evliliğe karşı çıkan bir kadının çeşitli zorluklarla karşılaşacağı ve kadın gücünün hiçbir zaman erkek gücüne galip gelemeyeceğine yönelik bir algının var olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin toplumsal normları içerisinde erkekliğin üstün bir merteye olarak görüldüğü de kısa süreliğine bile olsa erkekliğinden vazgeçen Yakshasa'ya verilen tepkiyle kendini göstermektedir.

Destan kahramanlarının hikâyelerinde karşılaşılan bir diğer evlilik biçimi ise farklı canlı formları arasında gerçekleştirilen evliliklerdir. Pāṇḍavaların çıktıkları sürgün yolculuğunda gerçekleşen ilk örnek Bhīma ve Rākshasa Hiḍimbi'nin evliliğidir. Benzer şekilde Arcuna'nın evlilik kurallarını çiğnediği için çıktığı sürgün yolculuğu sırasında evlendiği eşi Ulūpī'nin de bir yılan olduğu hikâye içerisinde açıkça belirtilmektedir. Öte yandan hikâye edilen kadınların türlerine ilişkin bilgilerin, ormanın derinliklerinde yaşayan kadınların vahşi doğasına veya karakter özelliğine yapılan metaforik bir gönderme olarak da düşünülebilir. Özellikle yılan tüm dünya mitlerinde çeşitli metaforik anlamlar barındırmaktadır. Kimi zaman birbirine zıt anlamları sembolize eden yılan, Hint mitolojisinde çoğunlukla su, yaşam ve ölümsüzlük kaynaklarının koruyucusu olarak tasvir edilmektedir. İyi ve kötünün mücadelesinde ön planda bir rol üstlenen yılan, çoğu zaman dişil gücü temsil etmiş ve iktidar olarak kabul gören eril güce yenik düşmüştür.⁵⁷ Destanda Arcuna'nın evlendiği eşlerden biri olarak karşımıza çıkan Ulūpī de su altında bulunan yılan krallığının prensesidir. Yer aldığı hikâye içerisinde en dikkat çeken nokta Arcuna öz oğlu tarafından öldürüldüğünde onu hayata dönmesine yardımcı olmasıdır. Hikâye dışı olanın her zaman eşinin menfaati için çabalayan taraf olduğu, erkeğin ise kendisine sadakatle bağlı eşinin gerçekleştirdiği tüm eylemlerde kendi lehine kazanımlar elde eden ve erkeğin her durumda kazançlı çıkan taraf olmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Bu makalede *Mahābhārata* destanında kadın ve evliliğe dair yer alan bilgiler, biyo-iktidar ve toplumsal cinsiyet teorileri çerçevesinde incelenmiştir. Yapılan çalışma neticesinde destan genelinde cinsiyet rollerine yönelik dönemsel değişimlerin erkeğin lehine ve erkekler tarafından

⁵⁷ Can Akbaba, "Dünya Mitlerinde Yılan," *Dergipark* 24, no.96, 2018,63 DOI: 10.22559/folklor.363

gerçekleştirilmesinden ve özellikle evlilik sürecinde kadından alınıp verilen, takas edilen veya kazanılan bir mülk gibi bahsedilmesinden hikâye edilen toplum yapısının ataerkil bir sistemde olduğu çıkarımı yapılmıştır. Destanda bahsi geçen Brāhma, Daiva, Arsha, Prācāpatya, Asura, Gāndharva, Rākshasa ve Paiṣāça türü evliliklere ait bilgiler içerisinde genel olarak kadının pasif bir rolde olduğu görülmüştür. Ayrıca Hindu kast sisteminden gelen toplumsal hiyerarşinin belirlenmiş evlilik türleri üzerinde de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ilk dört evlilik türünün Brāhmanlar için veya Asura evlilik türünün ise Vaiṣyalar için uygun görüldüğü destanda belirtilmektedir.

Biyo-iktidar bağlamında baktığımızda destana konu olan toplumda var olan iktidar anlayışının Foucault'nun 17.yüzyıl Avrupası'nda bulunan pastoral iktidar anlayışıyla aynı doğrultuda olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı Pastoral iktidar anlayışında olduğu gibi ülke hükümdara ait olarak görülmekte, dini değerler toplumun ölüm sonrası mutluluğunu da sağlayabilmek için iktidar sahibi tarafından göz önünde tutulmaktadır. Toplumsal normlar veya toplumsal cinsiyet rolleri olarak da düşünebileceğimiz, dinî bağlayıcılığı bulunan Dharmaların sisteminin en üst katmanını oluşturan Brāhmanlar tarafından belirlendiği görülmektedir. Birey, özünde bulunduğu ve uğruna yaratıldığına inandığı Dharmasına uyduğu ölçüde güç ve erdem sahibi olur. Dharmasına uygun bir hayat sürdüren birey sürekli yaşam ve ölüm döngüsünden çıkarak kurtuluşa erer. Bu da kişilerin gönüllü bir tabiiyet göstermesini sağlar. Yani iktidar dinî inançlar üzerinden ürettiği söylemlerle toplumu yönlendirir.

Destanda aktarılan evlilik olgusuna kadın açısından bakıldığında kadına biçilen rolün eşine sadakatle hizmet etmek olduğu görülür. Kadın Dharmasının evlenmediği sürece tamamlanmadığına yönelik bilgi, kadının erkeğe bağımlı ve tabi olmaya mecbur bırakıldığına bir kanıtı niteliğindedir.

Cinsiyet bağlamında belirlenmiş Dharmalara bakıldığında iki cinsiyetli heteroseksüel bir yapı ile karşılaşılmaktadır. Benzer şekilde belirlenmiş evlilik normlarına bakıldığında da evliliğin sadece kadın ve erkek arasında gerçekleşmesine uygun kurallar bulunduğu görülmektedir. Ancak oluşturulmuş Dharma hukuku içerisinde yer bulmasa da mevcut bulunan toplumsal normların dışında kalan evlilikler de destanda yer almaktadır. Dönemin normlarına aykırı, eş cinsler arası veya kadının aynı anda birden fazla erkekle olan evliliğine dair örneklerde görülen ortak nokta ise gerçekleşen evliliklerin sebebine dair açıklamaların ilahi güçlere dayandırılmasıdır. Böylelikle belirlenmiş normlara uymayan bu evlilikler halk nezdinde sıra dışı bir noktaya taşınırken, evliliklerin içerisinde çıktığı, ilahi güçlerle iletişimde bulunan soyluların kuraldışı davranışları haklı bir imtiyaza dönüşmüştür.

Kaynakça

- Akbaba, Can. "Dünya Mitlerinde Yılan," Dergipark 24, no.96, (2018),63 DOI: 10.22559/folklor.363
- Allendorf, Keera, ve Roshan K. Pandian. "The Decline of Arranged Marriage? Marital Change and Continuity in India." *Department of Health and Human Services* 42, no.3 (6 Ağustos 2016): 435-464. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2016.00149.x>
- Arslan, Hammet. "Manu Kanunnamesi'nde Evlilik." *Milel ve Nihal* 10, no.1 (2014): 91-129.
- Bağlı, Sever. "Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği: Levirat ve Sororat." *Aile ve Toplum* 2, no.9 (Mart 2005): 2.
- Butler, Judith. *İktidarın Psikik Yaşamı: Tabiyet Üzerine Teoriler*, çeviren Fatma Tütüncü. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, 22-23.
- Bühler, Georg. *The laws of Manu*. Oxford: Clarendon Press, 1886.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Agama." *Encyclopedia Britannica*, March 10, 2005. <https://www.britannica.com/topic/Agama-Hindu-literature>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Dharma." *Encyclopedia Britannica*. 09 04 2019. <https://www.britannica.com/topic/dharma-religious-concept> (erişildi: 01 23, 2022).
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Dharma-shastra." *Encyclopedia Britannica*. 24 Ekim 2018. <https://www.britannica.com/topic/Dharma-shastra> (erişildi: Mayıs 27, 2022).
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Levirate." *Encyclopedia Britannica*, 15 Mart 2012. <https://www.britannica.com/topic/levirate> (erişildi: Temmuz 16, 2021)
- Debroy, Bibek. *Mahabharata*. Penguin Books, 2010.
- Desai, Sonelde, ve Lester Andrist. "Gender Scripts and Age at Marriage in India." *Demography* 47, no.3 (Ağustos 2010): 667-687. <https://doi.org/10.1353/dem.0.0118>
- Dumezil, Georges. *Mit ve Destan1 Hint-Avrupa destanlarında üç işlev ideolojisi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık, 2012.
- Durutürk, Bilge. "Michel Foucault'nun İktidar ve Özne Kavramlarına Bir Bakış: Gözetim Toplumu." *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi* 53,no.3 (2018): 959-972. DOI:10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.18.11.1017
- Erdoğan, Emine. *Hinduizm'in Kutsal Metinlerinden Manu Kanunnamesi*. İstanbul: Palet Yayınları, 2015.
- Foucault, Michel. *Biyo-Politika'nın Doğuşu*, çeviren Alican Tayla. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,2015
- Foucault Michel, *Cinselliğin Tarihi*, çeviren Hülya Uğur Tannöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları,200.7 103-104.
- Foucault, Michel. *Hapishanenin Doğuşu*, çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi,1992.
- Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. çeviren Işık Ergüden ve Osman Akinbay. İstanbul: Ayrıntı yayınları, 2014.
- Foucault, Michel. *Subjectivity and Truth*, translated by Graham Buechell. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Harman, William P. *The Sacred Marriage of a Hindu Goddess*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1992.
- Hudson. T.C. *India Census Ethnography*. Delhi: The Manager Of Publications, 1937.
- James, Lizy. "Marriage in India." *School of Social Work Indira Gandhi National Open University*, (2010): 31-49.
- Jaya, Rama. "The Eight Types of Marriage." *Wordpress*. 30 Temmuz 2010. <https://jayarama.wordpress.com/2010/07/30/the-eight-types-of-marriage/#comments> (erişildi: mayıs 21, 2022).
- Kane, Pandurang Vaman. *History Of Dharmasastra*. Kalküta: Bhandarkar Institute Press, 1930.
- Kaya & Kîdambi. *Hindi-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.2013

**Mahabharata'da Evlilik ve Kadının Konumunun Biyo-İktidar Kuramı Bağlamında
Değerlendirilmesi**

- Kaya, Korhan. *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Maharaj, Lokesh Ramnath, ve Nyna Amin. "A Gender Critique of Eight Forms of Hindu Marriages." *Journal of Gender and Religion in Africa* 21, no.2, (Aralık 2015): 77-98.
- Mondal, Puja. "Traditional Forms of Hindu Marriage in India," *Your Article Library*. 19 12 2021. <https://www.yourarticlelibrary.com/hindu/traditional-forms-of-hindu-marriage-in-india/4377>.
- The Editors of Mythgyaan. "Detailed Explanation of Eight Types of Marriages (Vivah)." *Mythgyaan*. 2022. <https://mythgyaan.com/eight-types-of-marriages-in-hinduism/> (erişildi: Mayıs 21, 2022).
- West, Candace, ve Don H. Zimmerman. "Doing Gender." *Gender and Society* 1, no.2 (Haziran 1987): 125-151.
- Williams, Monier. *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: At The Clarendon Press, 1872.